

UOT 355/359

MÜHARİBƏNİN BITMƏ MÜDDƏTİ VƏ SÜLH ŞƏRTLƏRİ (İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİNİN NÜMUNƏSİNDƏ)

general-leytenant, dosent Heydər Piriye

polkovnik Rəşad Tahirov

mayor Xəyal İskəndərov

Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası

E-mail: xayal1333@gmail.com

Xülasə. Məqalədə “Müharibənin bitməsi” (War termination) nəzəriyyəsinin mahiyyəti açıqlanır, müharibənin davam etmə müddətinə təsir edən faktorlar işıqlandırılır. İkinci Qarabağ müharibəsinin bitməsi və sülh şərtləri barədə təhlillərin nəticələri təqdim edilir. Müharibənin nəticələri ilə bağlı mülahizələr irəli sürülür. Ermənistanın kapitulyasiyasına səbəb olan faktlar göstərilir.

Açar sözlər: “Müharibənin bitməsi” nəzəriyyəsi, silahlı qüvvələr, qələbə, məğlubiyyət, kompromis.

Giriş

Tarixdə baş vermiş döyüş əməliyyatları, hərbi kampaniya və müharibələrin əksəriyyəti təxmin olunan müddətdən çox davam etmişdir. Niyə müharibələr təxmin edildiyindən daha çox müddətdə davam edir? Ümumiyyətlə, müharibənin davam etmə müddəti hansı faktorlardan asılıdır? Bunlar tədqiqatçıları ən çox düşündürən suallardandır. Qeyd etmək lazımdır ki, müharibələrin müddəti ilə bağlı əsaslı qənaətə gəlmək üçün onlar xarakterik xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq qruplaşdırılmalıdır. Müharibələr aparılma intensivliyinə və miqyasına görə fərqlənir. Bəzi müharibələr illərlə, hətta on illərlə davam etdiyi halda, bəziləri cəmi bir neçə gün çəkmişdir. Bəzi müharibələrə cəmi iki ölkə cəlb olunmuş, bəziləri dünya miqyası almışdır. Bəzi müharibələrdə məhdud döyüşlər həyata keçirilmiş, bəziləri güclü dağıntılarla tarixə düşmüşdür. Bir çox hallarda ölkələr bütün cəmiyyəti müharibəyə səfərbər etdiyi halda, bəziləri buna ehtiyac görmür. Böyük müharibələr, əsasən, daha qabarıq nəticə və dəyişikliklərlə müşayiət olunur. Bir qayda olaraq, müharibənin sona çatdırılması onun başladılmasından daha çətinidir. Məsələn, 1944-cü ilin ortalarında artıq məlum idi ki, Almaniya məğlub olacaq, lakin 1945-ci ilin mayına qədər təslim olmadı. Koreya müharibəsi üç il davam etsə də, artıq 12-ci ayda müharibənin taleyi həll olunmuşdu. Koalisiya qüvvələrinin Əfqanıstandakı səylərinin boşa çıxması hələ 2006-cı ildən məlum olsa belə, Beynəlxalq Təhlükəsizliyə Yardım Qüvvələri (ISAF) əməliyyatları 2014-cü ilə qədər davam etdi. 2020-ci ilin payızı da Ermənistanla Azərbaycan arasında baş verən İkinci Qarabağ müharibəsi ilə yadda qaldı. Müharibə başlayan ilk gündən onun bitəcəyi tarixlə bağlı müxtəlif mülahizələr irəli sürüldü, proqnozlar səsləndirildi və nəhayət qırx dörd gün sonra müharibə Azərbaycanın qələbəsi ilə sona çatdı. Bu müddət ərzində rəşadətli Azərbaycan Ordusu 5 şəhər, 4 qəsəbə və 286 kəndi işğaldan azad etdi [1]. Bu müddət belə bir müharibə üçün çox idi yoxsa az? Bu suala tutarlı faktlarla cavab vermək üçün son 120 ildə (1900–2020) reallaşmış müharibələrdən oxşar xüsusiyyətlərə malik olanları təhlil edilmişdir. Məqalədə, əsasən, müqayisəli təhlil və sintez metodlarından istifadə olunmuşdur.

Müharibənin nəticəsinə təsir edən faktorlar

“Müharibənin bitməsi” (War termination) nəzəriyyəsinə görə, müharibənin müddəti və nəticəsi məqsədlərdə güzəştə getmək istəyi ilə sıx bağlıdır. Bu istəyin özünü də müharibənin gedişi müəyyənləşdirir. Liderlər qarşı tərəfin güzəştə getməsinə təsir edən faktorları – gücü, qətiyyəti və maliyyə resurslarını dəyərləndirməklə öz tələblərini dəyişdirə, hərbi nəticələr barədə gözləntilərin döyüş meydanında özünü doğruldub-doğrultmamasından asılı olaraq müharibə məqsədlərini yenidən nəzərdən keçirə bilirlər.

Əslində müharibələrin bitmə müddəti ilə bağlı hər hansı bir mülahizə irəli sürmək üçün əsaslı bir elmi tədqiqatın aparılması, müxtəlif faktorların qiymətləndirilməsi vacibdir ki, bu da ciddi riyazi hesablamalarla müşayiət olunmalıdır. Problemlə bağlı aparılan tədqiqat işlərinin sayı demək olar ki, məhduddur. Yalnız B.L.Slantçev 1816–1991-ci illər ərzində aparılan dövlətlərarası müharibələri təhlil etməklə onların müddətləri və sülh şərtləri barədə müəyyən mülahizələr irəli sürmüşdür [2]. A.A.Stein və B.M.Russettin də tədqiqat işi müharibələrin nəticələrinin qiymətləndirilməsi məsələlərinə həsr edilmişdir [2].

XX əsrin əvvəllərinə qədər müharibənin bitməsi və sülh şərtləri ilə bağlı təxminlər, əsasən, şəxsi heyət itkisinə görə formalaşdırılırdı. Belə bir hipotez var idi ki, müharibədəki şəxsi heyət itkisi ilə müharibənin nəticəsi arasında çox ciddi asılılıq mövcuddur. Bu yanaşma XX əsrin 60–70-ci illərində aparılan tədqiqat işlərində özünü büruzə vermişdir. Belə ki, Levis Riçardson qeyd edir ki, əhalisinin sayı daha az olan tərəf ümumi əhalisinin 0,05–5%-ni itirərsə, onda onun məğlubiyyəti qaçılmazdır [3]. Klinqberqə görə, öz əhalisinin təxminən 3–4%-ni itirən tərəf təslim olmağa meyl edir [4]. Lakin ötən əsrin 80-ci illərindən etibarən, tədqiqatçılar bu yanaşmanın düzgün olmadığını iddia etməyə başladılar. Məsələn, Riçardsonun fikri ilə razılaşmayan Steven Rosen qeyd etmişdir ki, “təxminən iki əsr müddətində baş vermiş 77 müharibədən yalnız 2-də ümumi əhalisinin 5%-dən çoxunu itirmiş ölkələr məğlub olmuşdur. 77 müharibədən 23-də məğlub olan tərəf ümumi əhalisinin 0,05%-dən az itki vermişdir” [5, s.179]. Nəticə etibarilə, həmin dövrün tədqiqatçıları yalnız şəxsi heyət sayını deyil, ümumi hərbi gücü diqqət mərkəzinə gətirməyə başladılar. Məlumdur ki, hərbi güc üç əsas faktordan asılıdır: 1) şəxsi heyət, 2) silah və texnika, 3) təşkilati struktur. Bununla yanaşı, Rosen əsgərin fədakarlığını da xüsusi olaraq vurğulamışdır [6].

Beləliklə, XX əsrin 80-ci illərindən başlayaraq, aparılan tədqiqatlarda müharibədə qazanılan müvəffəqiyyət bilavasitə hərbi məharəti və texnologiya ilə əlaqələndirildi. Ötən əsrin sonlarından etibarən, tədqiqatçılar, əsasən, müharibənin mənsəyini, müharibə müddətindəki və müharibədən bilavasitə sonrakı diplomatiyanı öyrənməyə başladılar. Bu məqalədə ümumiləşdirilmiş məlumatlar əsasında İkinci Qarabağ müharibəsinin bitməsi və sülh şərtləri barədə təhlillərin nəticələri təqdim edilir. Müharibənin müddəti onun rəsmən elan edilməsindən sülh və ya atəşkəs müqaviləsinin qüvvəyə mindiyi və bununla da həlledici döyüşlərin dayandığı ana qədər götürülür. Tərəflərinin hər biri üçün müharibənin aşağıdakı dörd nəticəsi ola bilər [2]:

- məğlubiyyət;
- kompromis;
- mənfəət əldə etmə;
- qələbə.

Bəzi mənbələrdə çox nadir hallarda baş versə də müharibənin nəticəsi kimi heç-heçə (stalemate) də göstərilir [3]. Azərbaycan bu nəticələrdən ən yüksəyinə – qələbəyə nail oldu. Çünki Ali Baş Komandanın qətiyyəti, Silahlı Qüvvələrimizin imkan və qabiliyyətləri, xalqımızın birliyi bizim bu nəticəni əldə etməyimizə tam imkan verdi. Beləliklə, 2020-ci il, noyabrın 10-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının baş naziri və Rusiya Federasiyası Prezidentinin müharibənin bitməsi ilə bağlı birgə bəyanatı imzalandı. Bu bəyanatla Azərbaycanın qələbəsi və Ermənistanın kapitulyasiyası birmənalı elan olundu. Müharibə başlamazdan öncə Ermənistanın münəfiqədən mənfəət əldə etmə imkanı var idisə (Dağlıq-Qarabağa muxtariyyətin verilməsi), İkinci Qarabağ müharibəsinin ilk mərhələsində (əks-hücum əməliyyatlarının başlandırılması və düşmənin müdafiə xəttinin yarılməsi) İrəvanın son iki nəticədən tamamilə məhrum olması məlum idi. Müharibənin ilk günlərindən şərtləri diktə edən tərəf Azərbaycan idi. Qeyd edək ki, rəsmi mənbələrdə Ermənistan ordusunun şəxsi heyət itkisi 2500–3000 nəfər civarında göstərilir. Lakin bu, bir faktır ki, Ermənistan rəhbərliyi itkilərin sayını xalqdan gizlədir, döyüş meydanında qalmış yüzlərlə cəsədi götürməkdən imtina edir, həlak olanları itkin düşmüş və ya fərarilik etmiş kimi qələmə verir. Hələ oktyabr ayının ortalarında türk və rus mətbuatında Ermənistan ordusunun təxminən 8000, noyabr ayının əvvəllərində isə 13000 nəfərə qədər itki verməsi ilə bağlı məlumatlar yayılmışdı. Riçardsonun yanaşması ilə, təxminən 2,5 mln. əhalisi olan Ermənistan noyabr ayının əvvəllərində ümumi əhalisinin 0,05%-dən

çoxunu itirmişdi ki, bu da məğlubiyyətə aparan ən əsas səbəblərdən biri idi. Çoxsaylı şəxsi heyət və hərbi texnika itkisinə məruz qalan Ermənistan həmin vaxt Azərbaycan tərəfinin şərtlərini qəbul etməklə sonradan verdiyi itkinin qarşısını ala bilərdi. Lakin Ermənistanın səbatsız siyasi rəhbərliyi şəxsi imicini düşündüyündən vəziyyəti real qiymətləndirə bilmədi. Beləliklə, Ermənistanı müharibənin ən ağır nəticələri (kompromis və məğlubiyyət) ilə üz-üzə qoydu. Bu müharibədə Azərbaycan qəti qələbə qazandı. Lakin belə iddia edənlər də var ki, Azərbaycan Ordusu hücumu davam etdirməklə kapitulyasiya müqaviləsinə qədər erməni işğalında olan digər əraziləri də döyüşlə azad edə bilərdi. Fikrimizcə, bu çox qeyri-peşəkar bir yanaşmadır. Kəlbəcərin və Laçının coğrafi relyefi, Ağdərə–Ağdam istiqamətindəki istehkam qurğuları ən azından peşəkar hərbiçilərə məlumdur. Şübhəsiz ki, müzəffər Azərbaycan əsgəri döyüşərək bu əraziləri də işğaldan azad etmək iqtidarında idi. Lakin bu da aydındır ki, həmin əməliyyatlar itkisiz mümkün deyildi və hava şəraiti ordunun irəliləməsinə öz mənfi təsirini göstərəcəkdə. Burada artıq Prezident İlham Əliyev diplomatiyası öz sözünü dedi, əlavə itkilərə imkan vermədən digər torpaqlarımızın erməni işğalçılarından azad edilməsinə nail olundu. 10 noyabr müqaviləsi tamamilə Azərbaycanın xeyrinə vaxtında imzalanmış bir sənəddir. Digər narahatlıq doğuran məsələ isə, rus sülhməramlılarının yerləşdirilməsi ilə bağlıdır. “Əgər işğal olunmuş ərazilərdən son erməni əsgəri çıxarılan qədər müharibə davam etsəydi, rus sülhməramlılarını yerləşdirməyə ehtiyac qalmayacaqdı” deyər fikirlər səsləndirilir. Bu da düzgün yanaşma deyil. Siyasi və hərbi rəhbərliyin məqsədi erməni işğalçılarını, erməni əsgərini qovmaq idi ki, Ordu bu işi müvəffəqiyyətlə yerinə yetirdi. Qarabağda yaşayan ermənilər Azərbaycan vətəndaşlarıdır. Onları yaşadıkları yerdən qovmaq heç bir zaman Azərbaycan siyasi kursunda nəzərdə tutulmayıb. Prezident İlham Əliyevin də dəfələrlə vurğuladığı kimi, Dağlıq-Qarabağda döyüşən hərbi qüvvələrin 90%-i Ermənistan vətəndaşları idi [7]. Ona görə də Dağlıq-Qarabağın ermənilər yaşayan hissəsində sülhməramlı missiyanın yerləşdirilməsi bütövlükdə Azərbaycanın məqsədinə xidmət edir. Çünki orada sülhməramlı əsgərlər olmasaydı, heç kim təminat vermir ki, Ermənistandan olan təxribatçılar keçmişdə etdikləri kimi Dağlıq-Qarabağ ermənilərindən bir neçəsini öldürüb “Azərbaycanlılar əliyalın erməniləri qətl edir” imici yaratmağa çalışmayacaqdı. Bu baxımdan, Azərbaycanın hərbi və diplomatik qələbəsinə kölgə salınmasına qəti yol verilməməlidir [6].

İkinci Qarabağ müharibəsində Azərbaycanın qələbəsini şərtləndirən faktorlar

İstənilən lider müharibədən nə qazanacağı ilə bağlı gözləntilər formalaşdırır və buna nail olmaq üçün əlindəki resursları dəyərləndirir. Nəzərə alsaq ki, əksər müharibələrə iki tərəf cəlb olunur, onda tərəflərdən biri dəyərləndirməni səhv apardığından məğlubiyyətə uğrayır. Müharibəni qazanan tərəfin nəticələrlə bağlı gözləntiləri özünü doğrultduqda müharibə bitmiş hesab olunur.

Müharibədən öncə, dövlət rəhbərləri öz ordusunun imkan və qabiliyyətləri barədə xüsusi məlumatlara malik olurlar. Bundan qarşı tərəfin kəşfiyyat orqanlarının demək olar ki, məlumatı olmur. Lakin döyüşlər davam etdikcə bu gizli məlumatlar aşkara çıxır. Bununla yanaşı, xüsusi hazırlıqlı komanda tərəfindən qarşı tərəfin gündəlik fəaliyyətindən tutmuş siyasi elitasında baş verən dəyişikliklərə qədər davamlı təhlillər aparılır. Azərbaycan Respublikası Prezident Administrasiyası ilə Müdafiə Nazirliyinin Mətbuat Xidmətinin, eləcə də hərbi informasiya mərkəzlərinin müharibə dövründəki müştərək fəaliyyətini belə bir komandanın işinə uğurlu nümünə kimi göstərmək olar. İnformasiya cəbhəsində aparılan həmin təhlillərin nəticələri sonradan cərəyan edən hadisələrə öz təsirini mütləq şəkildə göstərir. Bu baxımdan, Azərbaycanda yerli və xarici auditoriya üçün təqdim edilən məlumat və faktlar sayəsində informasiya müharibəsində boşluğun yaranmasına və bununla da ermənilərin əsas silahı olan saxta xəbərlərin (fake news) həmin boşluğu doldurmasına imkan verilmədi. Onu da qeyd edək ki, Ermənistan hakimiyyətinin uzun illər informasiya sahəsində apardığı qismən uğurlu mübarizə də bu müharibədə tam fiaskoya uğradı. Ermənistan kapitulyasiya müqaviləsinə imzaladığı gün Müdafiə Nazirliyinin sözcüsü xalqı aldatdığını və bunu bilavasitə nazirliyin istəyi ilə etdiyini bildirdi və vəzifəsindən istefa verdi.

Hər döyüşün nəticəsindən, təklif edilən şərt və tələblərdən asılı olaraq dövlət rəhbərində qarşı tərəfin hansı gücə malik olması barədə fikir formalaşır. Bu fikir əsasında lider qarşı tərəfin hansı addımları atacağı barədə təxminlər edir. Məsələnin mürəkkəbliyi ondan ibarətdir ki, bütün liderlər bu

prosesi bilir və ondan strateji səviyyədə istifadə etməyə çalışırlar. Ermənistan hakimiyyəti də eyni strategiyayı tətbiq etməklə öz məqsədinə çatmağa çalışırdı. Belə ki, Ermənistan cəmiyyətində uzun illər idi ki, belə bir tendensiya yaranmışdı ki, azərbaycanlılar öz torpaqlarını müharibə yolu ilə azad etməyə iddialı deyillər və danışıqlar prosesinin nəticəsini gözləməyə meyillidirlər. Elə Ermənistanın Baş naziri Nikol Paşinyanın qeyri-adekvat davranışları, Azərbaycan rəhbərliyi və ictimaiyyətində qııcı doğuran davranışları buna hesablanmışdı. Paşinyanda ifrat dərəcədə özündən razılıq var idi. Lakin bu o qədər də qeyri-adi deyil. Çünki o, liderlik keyfiyyətlərindən məhrum, siyasi-tarixi biliyi məhdud, küçədən gəlmiş bir “siyasətçi” idi və öz davranışlarının belə bir fəlakətlə nəticələnəcəyini düşünmək iqtidarında deyildi.

Tərəflərin gücü haqqında müşahidə olunmayan faktorlar (hərbi qabiliyyət, effektivlik və müttəfiqlərin etibarlılığı) əsasında asimmetrik məlumatlar əldə edilə bilər. İnformasiya çatışmazlığı olan bir mühitdə inam (dövlətə, liderə) da dövlətin manevrlərini müəyyən etmək üçün çox vacibdir. İnamı riyazi ölçmək mümkün olmadığından tədqiqatçılar müxtəlif yerli qurumların hipotezləri və ya qarşı tərəfin müşahidə olunan qabiliyyətləri əsasında informasiya resurslarını artırmağa çalışırlar.

Qlobal Atəş Gücü – 2020 indeksinə görə, müşahidə olunan faktorlar əsasında, tərəflərin silahlı qüvvələrinin müharibədən əvvəlki gücü cədvəldə göstərilmişdir [8].

Cədvəl. Azərbaycan və Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin müqayisəsi

Faktorlar	Azərbaycan	Ermənistan
Aktiv şəxsi heyəti (nəfər)	126,000 (40/138)	45,000 (66/138)
Aktiv ehtiyatı (nəfər)	300,000	200,000
Xidmətə yararlı heyət (nəfər)	3,781,760	1,396,726
Hərbi Hava Qüvvələri vasitələri (ədəd)	147	64
Tank (ədəd)	570	110
ZTR (ədəd)	1451	748
Özüyeriyən artilleriya qurğusu (ədəd)	187	38
Yedəkli artilleriya (ədəd)	227	150
Yaylım atəşli raket sistemi (ədəd)	162	68

Cədvəldə göstərilmiş müşahidə olunan faktorlar əsasında tərəfləri müqayisə edərkən, Azərbaycan Respublikasının nəzərəcarpacaq qədər güclü olmasının şahidi oluruq. Lakin müşahidə olunan faktorlar əsasında aparılan dəyərləndirmə aldadıcı ola bilər. ArmedForces.eu saytında Ermənistan ordusunda 529 tank, 1000 zirehli texnika və 436 artilleriya qurğusunun olduğunu iddia olunur ki, düşmənin məhv olunmuş ümumi texnika sayını nəzərə alsaq, bu rəqəmlər daha real görünür. Təhlükəsizlik məsələləri üzrə mütəxəssis Tomas Baranec və Beskid Juraj bildirir ki, Ermənistan ordusunun 170 tankı, 250 zirehli texnikası, 360-dan çox artilleriya qurğusu Dağlıq-Qarabağda yerləşdirilmişdi [9].

Strateji Araşdırmalar üzrə Beynəlxalq İnstitutun 2020-ci il statistikasına görə, Ermənistan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin sayı 44,800 nəfər idi [10]. Ehtimal olunur ki, Ermənistan Ordusunun təxminən 20–22 minlik şəxsi heyəti Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində yerləşdirilmişdi. Qeyd edək ki, müharibə başlayandan bitənədək Azərbaycan Ordusu tərəfindən Ermənistan silahlı qüvvələrinə məxsus 400-dək tank və digər zirehli texnika, 1000-ə qədər artilleriya qurğusu, 80-ə qədər hava hücumundan müdafiə vasitəsi məhv edilmişdir ki, bu texnikaların böyük əksəriyyəti qeyri-qanuni yollarla Ermənistana gətirilmişdi. Ona görə də müşahidə olunmayan faktorların sayəsində müharibədə tərəflər arasında balansın pozulması ehtimalı yüksəkdir. Ermənistanın da, əslində güvəndiyi bu idi. Qeyri-qanuni arsenalın hesabına Azərbaycan üzərində qələbə qazanacağına inanırdı. Lakin Azərbaycan

Ordusu ermənilərin gizli texnikalarından istifadə arzusunu ürəyində qoydu və onların döyüş meydanına çıxardığı texnikanın əksəriyyətini məhv etdi, bir hissəsini isə qənimət kimi götürdü. Ümumiyyətlə, Ermənistanın siyasi-hərbi rəhbərliyinin bu müharibədə düzgün qiymətləndirmədiyini dörd fakt var idi:

1) Azərbaycan rəhbərliyinin siyasi iradəsi. Bütün rəhbərlərin hakimiyyəti dövründə Ermənistan ordusu təxribat xarakterli əməliyyatlar həyata keçirməklə əlavə torpaq ələ keçirməyə cəhd göstərmişdir. Ermənilərdə belə bir ümid həmişə olub ki, onların provokativ tədbirləri nəticəsiz qalsa belə, xarici havadarları Azərbaycan siyasi rəhbərliyinə təzyiq edərək istənilən əks hücum əməliyyatını dayandıra bilərlər. Cari ilin 27 sentyabr tarixində əks hücum əməliyyatları başlayandan sonra, hətta Azərbaycan ictimaiyyətində də narahatlıq var idi ki, Azərbaycan Ordusu müəyyən mövqeləri azad edəndən sonra dayansın. Lakin Ali Baş Komandan İlham Əliyevin İkinci Qarabağ müharibəsi başladığı ilk günlərdən nümayiş etdirdiyi siyasi iradə nəinki erməni ictimaiyyətində, bütün dünyada rezonans yaratdı. Belə ki, əgər 2020-ci il sentyabrın 27-si müharibə başlayana qədər, əsasən, onun diplomatik manevrləri, öz arqumentlərini əsaslandırmağa imkan verən tarixi-siyasi biliyi daha çox müzakirə olunurdusa, müharibə başlayandan sonra Prezident İlham Əliyev müxtəlif televiziya proqramlarına verdiyi müsahibələrdə, Mərkəzi Komanda Mərkəzində Müdafiə Nazirliyinin rəhbərliyi və ali rütbəli zabitləri qarşısındakı çıxışlarında, eləcə də Azərbaycan xalqına müraciətlərində dürüstlük, səmimiyyət, ədalət, qətiyyət, səriştə, faktlara hörmət və sayıqlıq kimi əsl Ali Baş Komandan keyfiyyətlərini nümayiş etdirdi [11]. Nəzərə alsaq ki, Ermənistan KTMT ölkəsidir, rəsmi İrəvan dəstəyi ilk növbədə bu təşkilata üzv ölkələrdən, xüsusən də Rusiyadan gözləyirdi. Lakin Rusiya rəhbərliyi əməliyyatların Azərbaycan ərazisində aparıldığını etiraf etməklə, Ermənistanla yalnız silah-texnika yardımı ilə kifayətləndi. Əslində, müharibə başlayan gündən bitənə qədər Rusiya rəhbərliyinin bitərəflik nümayiş etdirməsi Azərbaycan diplomatiyasının uğuru və çoxillik nəticəsidir. Tarixi nümunələr göstərir ki, beynəlxalq güc mərkəzləri eyni xarakterli münaqişələrə fərqli yanaşma nümayiş etdirə bilərlər. Buna misal olaraq, Kosovo nümunəsini göstərmək olar. Ermənistan Respublikasının özünün belə Dağlıq-Qarabağın “müstəqilliyini” tanımağa cəsarət etməməsi də cənab İlham Əliyevin yürütdüyü uğurlu siyasətin nəticəsidir. Qeyd edək ki, ABŞ kimi qlobal gücün birbaşa dəstəyinə malik Saakaşvili buna nail ola bilməmişdi, 2008-ci il avqust müharibəsindən sonra Rusiya Gürcüstandakı separatçı rejimlərin “müstəqilliyini” tanımışdı. Bundan əlavə, müxtəlif təzyiqlərə baxmayaraq, Azərbaycan Prezidenti İrana qarşı tətbiq edilən sanksiyalara qoşulmayacağı və ölkə ərazisində rəsmi Tehranın maraqlarına zidd hər hansı dövlətə məxsus hərbi bazanın yerləşdirilməsinə icazə verməyəcəyi barədə bəyanat verməklə öz qətiyyətini nümayiş etdirmişdi. Ermənistanla silah tədarük edən ölkələrə marşrut təklif etsə də, İran rəhbərliyinin ərazi bütövlüyümüzün bərpası ilə bağlı səsləndirdiyi konstruktiv bəyanatlar da bu siyasətin nəticəsidir. Bundan əlavə, bəzi qonşu ölkələr vaxtilə ciddi müqavimət göstərsələr də, Azərbaycan Qərbin enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması məsələlərində aparıcı aktorlardan birinə çevrilmişdir. Belə ki, Qərb enerji marşrutlarının diversifikasiyası istiqamətində irəli sürdüyü layihələrdə Azərbaycanı etibarlı tərəfdaş kimi görür. Şübhəsiz ki, bu layihələrin reallaşmasında qardaş Türkiyənin iştirakı və birmənalı dəstəyi xüsusilə vurğulanmalıdır. Ən vacib məqam ondan ibarətdir ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin “Bir millət, iki dövlət” şüarı əsasında inkişaf etdirilən Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri müstəqilliyimiz tarixində bu qədər yaxın olmamışdır ki, burada da Prezident İlham Əliyevin rolu böyükdür. Hazırda dünyada Azərbaycan və Türkiyə qədər bütün sahələrdə bir-birini dəstəkləyən ikinci bir nümunə yoxdur. Qeyd olunan faktlar əsasında, müttəfiqlərin etibarlılığı baxımından tərəflər arasındakı fərqləri görmək mümkündür ki, bu da müharibənin nəticəsinə öz təsirini göstərmiş oldu. Ali Baş Komandanın rəhbərliyi altında Şanlı Azərbaycan Ordusu yeni nəsillə müharibənin elementlərini özündə əks etdirən bir tarix yazdı. Cənab Prezidentin özünün də dediyi kimi: “Biz yeni realıq yaratmışıq. Hər kəs bu realıqla hesablaşmalıdır”. Bununla da, Prezident İlham Əliyev müasir dünya tarixinə diplomatik və hərbi məharətin mükəmməl sintez olunduğu bir strategiyanı təqdim etdi [12];

2) Azərbaycan Ordusunun hərbi potensialı. Son illər Azərbaycanın silah ticarətində atdığı ən uğurlu addımlarından biri də silah çeşidlərinin artırılması və idxalın diversifikasiyasının reallaşdırılması olmuşdur. Ümumiyyətlə, qarşılıqlı milli maraqlar əsasında Prezident İlham Əliyev ABŞ, Avropa İttifaqı, GUAM və MDB ölkələri, Türkiyə, İran, İsrail və Pakistanla çoxvektorlu əməkdaşlığı özündə əks etdirən

bir idarəetmə modeli formalaşdırmışdır. Belə bir strategiyanın nəticəsində, Azərbaycan yalnız Rusiyadan deyil, İsrail və Türkiyə kimi müdafiə sənayesini inkişaf etmiş ölkələrdən effektiv silah sistemləri və PUA-ların əldə edilməsinə nail olmuşdur. Tədqiqatçı Steven Rosenin araşdırdığı 77 müharibənin nəticələrinə əsasən hərbi cəhətdən güclü (dövlət gəliri çox) olan ölkənin qələbə qazanma ehtimalı 79%-dir. Ümumi əhalisinin az hissəsini itirən tərəflərin 75%-i, ümumi əhalisinin cüzi hissəsini itirən tərəflərin 55%-i, güclü kapitalla malik, eyni zamanda ümumi əhalisinin az hissəsini itirən tərəflərin 84%-i qələbə qazanmışdır [3]. İkinci Qarabağ müharibəsində də Azərbaycanın hərbi potensialı minimum itki ilə maksimum nəticəyə – qələbəyə nail olmağa imkan verdi. Əgər ənənəvi müharibələrdə, hücum edən tərəf 3 dəfə çox qüvvə səfərbər edirdisə, bu müharibədə Azərbaycan ordusunun şəxsi heyəti 1:1 nisbətində, bəzən hətta sayca çox olan düşmənin müqavimətini qıraraq dərinliyə irəliləməyə müvəffəq oldu. Yəni, Ermənistanı hərbi güc baxımından zəif hesab etmək əslində düzgün deyil. Yalnız məhv edilən silah və texnikanın sayına nəzər salsaq, bu arqumentimizi əsaslandırmış olarıq. Azərbaycan Ordusu daha güclü və hazırlıqlı olduğuna görə biz qələbə qazandıq. Ona görə də, hərbi güc baxımından tərəflər arasında elə də ciddi fərq yoxdursa, yüksək texnologiyaya malik tərəfin qələbə qazanması ehtimalı çox yüksəkdir. Bu baxımdan, Azərbaycanın qələbə qazanmasında əsas səbəblərdən biri arsenalında yüksək texnologiyaya əsaslanan silah sistemlərinin olması idi ki, qarşı tərəf bunu düzgün qiymətləndirməmişdi. Vaşinqton Post qəzetində yazılır: “Qarabağ müharibəsi kiçik və nisbətən ucuz hücum dronları hesabına quru döyüşlərinin və hava gücünün dominantlıq etdiyi ənənəvi müharibələrin xarakterinin dəyişdiyini göstərən ən yaxşı nümunədir” [13]. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hələ 2009-cu ildə ABŞ-ın keçmiş prezidenti Barak Obama tərəfindən hava gücü (dronlar daxil olmaqla) və xüsusi təyinatlıların birgə fəaliyyətini özündə əks etdirən bir strategiya qəbul edilmişdi [14]. Lakin, motoatıcı birliklərin əməliyyatlarına üstünlük verən hərbiçilər bu strategiyanın özünü doğruldacağına şübhə ilə yanaşırdılar. Ona görə də bu strategiya qəbul olunsada, tətbiqi üçün imkan yaranmadı. Azərbaycan dünyada miqyasında bu strategiyayı praktiki olaraq tətbiq edən ilk ölkə oldu.

3) Azərbaycan əsgərinin qətiyyəti. Ümumiyyətlə, Birinci Qarabağ müharibəsindən sonra Ermənistan cəmiyyətində belə bir fikir formalaşmışdı ki, Azərbaycan ordusu irimiqyaslı əməliyyatları həyata keçirmək iqtidarında deyil. Lakin İkinci Qarabağ müharibəsinin elə ilk günlərində Azərbaycan əsgəri düşmənin işğal edilmiş ərazilərdə 30 il müddətində tikdiyi istehkam maneələrini – “keçilməz” hesab edilən “Ohyanan xətti”ni yardı, qurduğu pusquları dağıtdı və çətin relyef və iqlim şəraitində təxminən altı həftə ərzində Şuşaya qədər irəlilədi. Şuşaya daxil olan Azərbaycan əsgərini Rusiya mediası bu cür xarakterizə etmişdir: “Belə döyüş, dövlət, vətən sevgisi görün olubmu, demək çətindir?! Azərbaycan ordusu dağ yuxarı, həlak olmuş yoldaşı çiyində, döyüş-döyüşə qan-tər içində qalxırdı. Nə yaralını, nə ölənini əldən buraxmırdılar. Nəfəs almadan Şuşaya çıxdılar...” [15]. Beləliklə, hələ ötən əsrin 80-ci illərində Steven Rosen tərəfindən irəli sürülən hipotezi əsas götürsək, qələbənin qazanılmasında Azərbaycan əsgərinin fədakarlığı hərbi gücü mükəmməl şəkildə tamamladı. Qeyd edək ki, Rosenə görə, bir ölkənin qələbəyə nail olması üçün iki vacib element vardır: hərbi güc və əsgərin fədakarlığı [5]. Yəni ola bilsin ki, bir ölkə kifayət qədər hərbi gücə malikdir, lakin o, fədakar əsgəri olan, daha zəif bir ölkəyə məğlub ola bilər. Rosenin tədqiq etdiyi müharibələrin beşdə birində zəif tərəf (dövlət gəliri az olan) qalib gəlmişdir ki, onun da 45%-i sırf döyüşən əsgərin fədakarlığı hesabına olmuşdur [3]. Görünən odur ki, bəzi hallarda əsgər fədakarlığı hərbi gücü kompensasiya etməklə qələbəyə səbəb olur. Bu tendensiya Türkiyə ordusunda uzun müddətdir ki, hökm sürür. Belə ki, Türk əsgəri öz fədakarlığına görə dünyada orduları sırasında ilk yerlərdə qərarlaşır. İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra müzəffər Azərbaycan əsgəri də adını dünyanın ən fədakar əsgərləri cərgəsinə yazdı.

4) Azərbaycan xalqının həmrəyliyi. Tarixdə xalq-iqtidar birliyi olmayan heç bir ölkə müharibədə qələbə qazanmamışdır. İkinci Qarabağ müharibəsində Azərbaycan xalqının birliyi cəbhədəki əməliyyatlara stimül verməklə nəinki, Ermənistan ictimaiyyətinə, hətta onların havadarlarına güclü signal oldu. Belə ki, İkinci Qarabağ müharibəsinin başlamasından təxminən iki ay əvvəl baş verən Tovuz hadisələrində xalqın öz ordusuna birmənalı dəstəyi və Ali Baş Komandanın çağırışı ilə gənclərin Dövlət Səfərbərlik Xidmətinin idarələrinə könüllü qeydiyyatda düşmək üçün axın etməsi faktı düşmənin tərəfindən düzgün qiymətləndirilmədi.

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunan faktların hamısını nəzərə alsaq, istənilən müharibədə hərbi gücü çox olan ölkə mütləq qələbə qazanır. Hərbi gücləri təxminən eyni olan ölkələrdən yüksək texnologiyaya malik olan, texnoloji qabiliyyətləri baxımında aralarında asimmetriya olmayan ölkələrdən daha çox insan resursu səfərbər edən tərəf qələbə qazanır. Yalnız bəzi hallarda, yüksək fədakarlıq və dözümlülük zəif hərbi gücü kompensasiya edib qələbəyə səbəb olur ki, Ermənistanın müharibə müddətində belə bir şansı ümumiyyətlə olmadı. Çoxillik istehkam qurğularını və ərazi relyefini nəzərə alsaq, Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin İkinci Qarabağ müharibəsindəki irəliləmə tempi son 120 il üzrə təhlilini apardığımız qırx müharibədən [16] Birinci Körfəz müharibəsində (yanvar–fevral 1991-ci il) və İraq müharibəsinin birinci mərhələsində (mart–aprel 2003-cü il) koalisiya qüvvələrinin hücum tempi ilə, effektivliyi isə “Altı günlük” (Üçüncü Ərəb–İsrail) müharibə (5–10 iyun 1967-ci il) ilə müqayisə edilə bilər. Bu baxımdan, 44 günlük İkinci Qarabağ müharibəsi Azərbaycan xalqının tarixə qızıl həflərlə yazdığı Vətən Müharibəsi kimi hələ uzun illər tədqiq ediləcək və gələcək nəsillərə nümunə kimi göstəriləcək [12].

Nəticə

Müharibə o halda uzana bilər ki, tərəflərin imkan və qabiliyyətləri arasında balans olsun. Ancaq bu reallıqdır ki, Ermənistanın qeyri-qanuni yollarla formalaşdırdığı arsenalını nəzərə alsaq belə tərəflərin silahlı qüvvələri arasında güc, qüvvə və imkan-qabiliyyətlər baxımından Azərbaycanın xeyrinə çox ciddi fərq mövcud idi. Düşmənin məhv edilmiş silah və texnikasının sayından görünür ki, nəinki Ermənistan ordusunda mövcud olan resurslar tükənmiş, hətta qeyri-qanuni yollarla sonradan havadarlarının təmin etdiyi silah və texnika da sıradan çıxarılmışdı. Bu da Ermənistan rəhbərliyi üçün müharibənin təqdim olunan nəticələrindən yalnız ikisini mümkün etmişdi: kompromis və məğlubiyyət. Noyabr ayının əvvəllərində Paşinyan çıxış edərək bildirmişdi ki, heç bir güzəştədən söhbət gedə bilməz [17]. Lakin Paşinyan demək olar ki, verdiyi bütün qərarlarda yanıldığını sübut etdi. Bunu ən əsas səbəbi odur ki, Müdafiə naziri başda olmaqla bütün hərbi elita onu aldatdı. İkincisi əks kəşfiyyat orqanları qeyri-səmərəli fəaliyyət göstərdi. Bu qurumlara rəhbərlik edən şəxslərin istefası və ya vəzifədən çıxarılması faktı arqumentimizi sübut edir. Əslində, Ermənistanın “dirəniş” göstərməsi və olan-qalan şəxsi heyətini səfərbər etməsi hakimiyyətin xilasına hesablanmışdı. Paşinyan və komandası tarixi məğlubiyyətin məsuliyyətini üzərlərindən atmaq üçün “biz əlimizdən gələni etdik” imicini formalaşdırmaq istəyirdi. Lakin bu yanaşma Azərbaycanın şərtlərinin qəbul edilməsindən daha təhlükəli idi. Döyüş meydanındaki real vəziyyəti, mövcud resurslar arasındakı fərqi, Azərbaycan əsgərinin qələbə əzmini, Ermənistan ordusunun ümitsizliyini nəzərə alsaq, Ermənistanın “dirəniş”i onsuz da çox çəkməyəcəkdi. Bunu Ermənistanın siyasi-hərbi rəhbərliyi çox yaxşı bilirdi. Bütün bunlardan bixəbəb olan, rəhbərliyin müharibə ilə bağlı nağıllarına inanan isə sırası ermənilər idi. Ona görə də, Ermənistan hakimiyyətinin kapitulyasiya müqaviləsini imzalamasında ən çox sırası ermənilər təəccübləndi. Şübhəsiz ki, Ermənistan rəhbərliyi Azərbaycanın şərtlərini qəbul edib güzəştə getməklə tam məğlubiyyətdən canını qurtardı. Paşinyanın özünün də etiraf etdiyi kimi, əgər müharibə dayanmasaydı 20-30 minlik erməni əsgəri döyüş meydanında məhv olacaqdı [18]. Bir qayda olaraq, məğlubiyyət məğlub ölkədə rejim dəyişikliyi ilə müşayiət olunur. Ona görə də Paşinyanın komandası kompromisə getməklə iqtidarın ömrünü nisbətən uzatdı. Önəmli olan odur ki, Azərbaycanın resursları fonunda Ermənistan üçün müharibənin bu iki nəticəsinin reallaşma tarixləri arasındakı fərq bir neçə gündən çox ola bilməzdi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Ordusunun işğaldan azad etdiyi ərazilər – TAM SİYAHİ: [Elektron resurs]. URL: <https://bit.ly/3kpZqcd>.
2. Slantchev, B.L. How Initiators End Their Wars: The Duration of Warfare and the Terms of Peace // American Journal of Political Science, – October 2004. – Vol. 48, No. 4, – p. 813-829.

3. Stein, A.A., Russett, B.M. Evaluating War: Outcomes and Consequences / in Ted Robert Gurr eds. Handbook of Political Conflict: Theory and Research. – New York: The Free Press, – 1980. – p. 399-422.
4. Klingberg, F.L. The historical alternation of moods in American foreign policy // World Politics, – 1952. No 4, – p.239-273.
5. Peace, War, and Numbers / Russett, B.M. (eds.). – Beverly Hills, Calif.: Sage Publications, – 1972. – 352 p.
6. İskəndərov X. Mühəribənin nəticəsinə təsir edən faktorlar (İkinci Qarabağ müharibəsinin nümunəsində): [Elektron resurs] / AZƏRTAC, – Bakı, – 07 dekabr, 2020. URL: <https://bit.ly/3ITMUCz>.
7. Azərbaycan Prezidenti: Biz Qarabağda yaşayan ermənilərə öz vətəndaşlarımız kimi baxırıq: [Elektron resurs] / AZƏRTAC, – Bakı, – 07 oktyabr, 2020. URL: <https://bit.ly/3q1sF9k>.
8. Global Firepower 2020: [Electronic resource]. URL: <https://www.globalfirepower.com>.
9. İskəndərov X. Ermənistan beynəlxalq hüququ hərtərəfli pozan və eyni zamanda, dünya ictimaiyyətindən imdad diləyən yeganə ölkədir: [Elektron resurs] / AZƏRTAC, – Bakı, – 21 oktyabr, 2020. URL: <https://azertag.az/xeber/1620585>.
10. The Military Balance: [Electronic resource]. – 2020. – Volume 120, Issue 1. URL: <https://www.tandfonline.com/toc/tmib20/current>.
11. İskəndərov X. Strategiyanın İlham Əliyev modeli: Diplomatik və hərbi məharətin mükəmməl sintezi: [Elektron resurs] / AZƏRTAC, – Bakı, – 30 oktyabr, 2020. URL: <https://azertag.az/xeber/1629349>.
12. İskəndərov X. İkinci Qarabağ müharibəsində Azərbaycanın qələbəsini şərtləndirən faktorlar: [Elektron resurs] / AZƏRTAC, – Bakı, – 04 dekabr, 2020. URL: <https://bit.ly/2ImSjUL>.
13. Azerbaijan's drones owned the battlefield in Nagorno-Karabakh – and showed future of warfare: [Electronic resource]. – November 12, 2020. URL: <https://bit.ly/3fihioj>.
14. Strachan H. Learning lessons from Afghanistan: Two imperatives // Parameters, – Autumn 2019. Volume 49, No 3, p. 5-10.
15. Dünyanı heyrətləndirən əsgər – Nəfəs almadan Şuşaya çıxdılar: [Elektron resurs]. – 9 Noyabr 2020. URL: <https://bit.ly/2GZq269>.
16. List of wars, The Editors of Encyclopaedia Britannica: [Electronic resource]. – July 10, 2015. URL: <https://bit.ly/2IDrigrb>.
17. Pashinyan doesn't want the war to stop - President Ilham Aliyev: [Electronic resource]. – November 4, 2020. URL: <https://www.e-huquq.az/en/news/politics/20404.html>.
18. Nikol Paşinyan: “Biz üçtərəfli razılaşmanı cırıb ata bilərik, ancaq bununla heç nə dəyişməyəcəkdir”: [Elektron resurs]. – 14.11.2020. URL: <https://bit.ly/2IErR8h>.

Аннотация

Прекращение войны и условия мира (На примере Второй Карабахской войны)

Гейдар Пириев, Рашад Тагиров, Хаял Искендеров

В статье раскрывается сущность теории «прекращения войны» и выделяются факторы, влияющие на продолжительность войны. Представлены результаты анализа прекращения Второй Карабахской войны и условий мира. Высказываются мнения о последствиях войны. Указываются факты, приведшие к капитуляции Армении.

Ключевые слова: теория «прекращения войны», вооруженные силы, победа, поражение, компромисс.

Abstract**Termination of war and conditions of peace
(In the example of the Second Karabakh war)****Heydar Piriev, Rashad Tahirov, Khayal Iskandarov**

The article explains the essence of the theory of “War termination” and highlights the factors that affect the duration of the war. The results of the analysis about the termination of the Second Karabakh War and the conditions of peace are presented. Opinions are put forward about the consequences of the war. The facts leading to the capitulation of Armenia are indicated.

Keywords: “War termination” theory, armed forces, victory, defeat, compromise.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 10.12.2020

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 18.12.2020

Çapa qəbul edilmişdir: 25.12.2020